

Szociológiai Szemle 2006/4, 41–59.

A „GENDERLEKTUSOKRÓL” EGY SZOCIOLINGVISZTIKAI DISKURZUSELEMZÉS TÜKRÉBEN

BORONKAI Dóra

Intézet

Cím, e-mail: boronkai.dori@axelero.hu

Összefoglaló:

Kulcsszavak:

NYELV ÉS GENDER

Kutatástörténet

A gender kutatások az utóbbi évtizedekben a szociolingvisztika tudományának preferált és számos vitát kiváltó témájává váltak. Vizsgálták az egyes nyelvek struktúráját, szóképzését és a rendelkezésre álló lexikon elemeinek nyelvhasználati stratégiáit, azok kapcsolatát a férfiak és a nők társadalmi szerepeivel. A különbségek eredetével kapcsolatban többféle feltevés született, melyek szerint az eltérések származhatnak az egyes nyelvek struktúrájából, a nemek genetikai jellemzőiből, és adódhatnak a különböző szocializációs folyamatokból, illetve azokból a viselkedésformákból, melyek a nemek egymáshoz való viszonyát reprezentálják az adott társadalmakban.

A különbségek vizsgálata többféle aspektusból is megtörtént. A szempontok első csoportját azok a kutatások alkotják, melyek a nemek és a nyelvi struktúra összefüggéseire keresik a választ. E témakörben az egyes elemzések elsősorban a fonológiai, morfológiai (Coates 1993) és lexikai (Lakoff 1973) eltérésekre koncentráltak. A nyelvi viselkedés tágabb értelmezési keretében több tanulmány született azzal kapcsolatban, hogy a nők és a férfiak intonációja (Klann-Delius 1987), paralingvisztikai rendszere, beszédtempója (Gocsál 2001) és nonverbális kommunikációja között is eltérés tapasztalható.

Az elsősorban kvantitatív módszerekkel dolgozó variációelemzés a hangrendszert érintő változatok és a nyelvi változások vizsgálatára helyezte a hangsúlyt. Labov szociolingvisztikai interjúi a nem változója mellett olyan körülményeket is figyelembe vettek, mint az életkor, a szocioökonómiai státusz és a szituációs kontextus (Labov 1984). Vizsgálatainak eredménye azt mutatta, hogy a sztenderd nyelvváltozat használata jobban függ a nemtől, mint más szociolingvisztikai faktoroktól; a nők gyakrabban használják a sztenderdizált formákat, a nyelvi változások terén azonban kevésbé konzervatív nyelvi viselkedést tanúsítanak. Ugyanezt a jelenséget tapasztalva a férfiak

csoportidentitásának kifejezésére Peter Trudgill bevezette a rejtett presztízs fogalmát (Trudgill 1972). Susan Gal felsőőri kétnyelvű vizsgálatai azt az eredményt hozták, hogy a nők nyelvi választásait a fenti változókon kívül a nyelvi variánsok által hordozott szimbolikus értékek (Gal 1978), Milroy hálózatelemzése szerint pedig a sűrű multiplex hálózatok is befolyásolják (Milroy 1980). A variációelemzések bírálatában megfogalmazódik az egyéb társas jelenségek figyelmen kívül hagyása és a korrelációs eredmények általánosításának problematikája (Eckert 1989).

A nyelvi reprezentációhoz kapcsolódó kutatások elsősorban a névhasználattal, a nemhez kötődő foglalkozásnevek problematikájával, a hímnemű személyes névmások,¹ valamint a férfiakra utaló főnevek általánosításával és a látszólag ekvivalens szavakhoz kapcsolódó eltérő szemantikai asszociációkkal² foglalkoznak. A nyelvi diszkrimináció elleni feminista törekvések gyökerei a nyelvi relativizmushoz nyúlnak vissza, mely szerint a nyelvi formák megváltoztatása visszahat a gondolkodásra, és annak átalakulását eredményezi.

A kilencvenes években kibontakozó modern irányzatok az egyes csoportokon belüli összehasonlításokra irányulnak, és Eckert kritikája értelmében fellépnek a túláltalánosítás problémája ellen. A *gueer* nyelvészetnek (Livia–Hall 1997) nevezett irányzat gyökerei azokban a posztmodern paradigmákban rejlenek, melyek szerint az identitások részben éppen a nyelv konkrét használata során, az explicit vagy implicit jelentésértelmezéseket elfogadva vagy elutasítva jönnek létre. A paradigmaváltás egyik fontos szegmense a pozitív és negatív identitásgyakorlatokra épülő gyakorlati-közösség-modell, mely a makro-és mikrokérdések megválaszolására egyaránt lehetőséget nyújt, és az elemzés során a kvantitatív és kvalitatív módszerek kombinálására törekszik (Bucholtz 2001). A globalizációs jelenségek terjedésével a nyelvhasználat olyan új területei is a kutatás középpontjába kerültek, mint a szextelefonokat kezelő nők (Hall 1995) vagy a telefonközpontokban dolgozó operátorok és diszpécserok nyelvhasználat (Cameron 2001), melyek jellemzői nemtől függetlenül a nőiséggel asszociálódott érzelmileg involvált, gondoskodó, buzdító nyelvi viselkedést mutatják.

Az interakciós elemzések szempontjai és eredményei

A kutatások másik nagy irányvonala a nemek közti konverzációs stratégiák különbségeinek feltárását és leírását tűzi ki célul. Fő vizsgálódási területei a beszédaktusok használata, a beszélőváltások mechanizmusa, az elkendőzés és a hallgatás kérdése, vagyis a társalgások stílusbeli különbségeinek leírása, melyekre nem genetikai, hanem társadalmi, politikai magyarázatot keresnek.

Az interakciós elemzések a dialógusok, beszélgetések, interjúk dinamikus és interaktív felépülésének szabályszerűségeit vizsgálják, a társas érintkezést pedig a beszéd útján történő cselekvésként fogják fel (Austin [1962]1990), melyet a nyelvhez hason-

1 Például. a *he* használata általános értelemben (*generic pronoun*): *Any student who fails to complete his work* 'Bármely tanuló, aki nem fejezi be a munkáját' (Trudgill 1972).

2 Például. (ném) *man* ['férfi', de:'ember'] vs. *frau* ['nő'], *herrlich* ['nagyszerű'] vs. *dämlich* ['ostoba'], (Kiss 1995: 112), *bachelor* ['agglégény'] vs. *spinster* ['vénlány'], *professional* ['értelmiségi ffi'] vs. *professional* ['hivatásos prostituált nő'] (Wardhaugh 2002: 284-285)

lóan szabályok rendszere strukturál. Több elemzés irányult a beszéd és a hallgatás időtartamának nemek szerinti vizsgálatára, hiszen a közhiedelemben élő sztereotípiák között az egyik legerősebb az, hogy a nők sokkal többet beszélnek, és gyakrabban vágnak egymás szavába, mint a férfiak. Ezzel ellentétes eredményeket hozott a *The New Yorker* karikatúráinak vizsgálata (Kramer 1974), melyekben a férfiak kétszer annyit beszélnek, mint a nők, s ezt a férfiak verbális dominanciájára vonatkozó adatokkal később több interakciós felmérés is igazolta (Fishman 1978; Herring 1994). A kutatások azt is bebizonyították, hogy férfiak sokkal gyakrabban vágnak a nők szavába, mint fordítva, azonban az azonos nemű csoportok dialógusaiban ez az arány jóval kisebbnek bizonyult (Zimmerman–West 1975).

Nyilvánvalóan a kor, a státusz, a kontextus és a domináns pozíció is befolyásolja a beszéd mennyiségét. Deborah Tannen a férfi-női sztereotipizálásról szóló vitákat kiegészítette azzal az állításával, hogy a férfiakat arra tanítják, hogy szokjanak hozzá a közszerepléshez, hogy legyenek a társalgás központi szereplői akár vicceselés, anekdotázás, akár egyszerű információadás vagy társalgás során. A nők ezzel szemben sokkal otthonosabban mozognak a magánbeszélgetésekben, hiszen számukra a társalgás nyelve a kapcsolatfelvétel és a kapcsolatok építésének eszköze. Tannen a férfiakat és a nőket más-más kultúrához tartozónak tekinti, akik ha összekeverülnek, össze is ütköznek és félreértik egymást, mivel a résztvevők más szabályok szerint játszanak. Tannen szerint több női-férfi konfliktusnak az az eredője, hogy a férfiak azt hiszik, csupán információt cserélnek, míg a nők egyezkednek, tárgyalnak, hogy a nők folyamatos visszajelzésükkel csak figyelmükről biztosítják a férfiakat nem egyetértésükről, és hogy kérdéseikkel a társalgás fenntartását szolgálják, nem pedig információt kérnek (Tannen 2001).

Az egyre növekvő és egymásnak gyakran ellentmondó eredmények miatt a hetvenes-nyolcvanas évek interakciós nyelv és gender-diskurzusa két irányzatra szakadt. A differenciaelmélet szerint az interakciós különbségek az eltérő szocializációs mechanizmusokból erednek, szerepük és céljuk pedig a csoporthoz való tartozás megteremtése és fenntartása, a nemi identitás kialakítása és megőrzése. A kortárs csoportban történő szocializáció a fiúk asszertív, a lányok szupportív verbális viselkedésének kedvez (Maltz–Borke 1982), mely minták tovább élnek, és meghatározzák a felnőttkori nyelvi viselkedést is.

A dominanciaelmélet értelmében nem női és férfi, hanem fölé-és alárendelt beszélgetési stílusok léteznek, melyekben a nők kommunikációja nagymértékben hasonló a más alárendelt szerepkörben lévő ágensek (pl. beosztott, beteg, tanuló, vádlott) nyelvhasználatához. A hatalommal szembeni bizonytalanság kifejezői, a gyakori kérdések és a túlzott udvariasság a hétköznapi kommunikációban házaspárok beszélgetésében is megjelenik, ahol a nő feladata rendszerint a „beszélgetési rabszolgamunka”, vagyis a kommunikáció és a kapcsolat életben tartásának fatikus funkciója. Ugyanez az oka a minimális, kommunikációra serkentő női válaszoknak, és a női félbeszakítás is gyakrabban fejez ki lelkesedést, érdeklődést vagy a partner támogatását, mint türelmetlenséget vagy a hatalomra való törekvést (James–Clarke 1993).

A napjaink gender-kutatásaiban előtérbe kerülő pragmatikai szemlélet a konverzációelemzés módszereit felhasználva előtérbe helyezte a direkt és az indirekt beszédaktusok, a lokúció és perlokúció, a társalgási maximák és implikatúrák szerepét

nek vizsgálatát a nemek és a nyelvhasználat összefüggéseinek feltárásában (Dobos 2006).

ANYAG ÉS MÓDSZER

Jelen kutatás szemléleti kerete az utóbbi, pragmatikai irányzathoz sorolható, melyben a kérdőíves vizsgálat lehetőségei a diskurzuselemzés módszereivel kombinálódtak. A kétféle módszer alkalmazása az eredmények objektívebb és több szempontú elemzésére adott lehetőséget.

Diskurzus-kiegészítő kérdőív

A kérdőíves felmérés az aktív adatgyűjtés lehetőségeként a téma szempontjából fontos szubjektív nyelvi adatokra irányult, s célja olyan nyelvi formák előhívása volt, melyek jellemzően megtalálhatók a beszélők kognitív sémáiban, de a spontán társalgások során nem kerülnek elő annyiszor, hogy a vizsgálathoz elegendő nyelvi korpuszt biztosítsanak. A kérdőív adott lehetőséget arra is, hogy a mentális lexikonban lévő kommunikatív jellemzők elhelyezkedésének és előhívásának nemek közti különbségei, a férfiak és a nők magukról illetve egymásról alkotott kognitív képének reprezentációi kirajzolódjanak.

A diskurzustratégiák elemzésére szolgáló a kérdőív (lásd *1. sz. melléklet*) három nagyobb téma köré csoportosult. Az első öt kérdés a belebonyolódás, a beszélőváltás és a kihátrálás stratégiáit vizsgálta, melynek eredményei jól összevethetők a diskurzuselemzés módszerével megvizsgált élőnyelvi spontán szövegtörzsek eredményeivel (Boronkai 2006). A 6 – 7 – 8. kérdés az olyan beszédaktusok használatának nemek közti különbségeire irányult, mint az elutasítás, a kérés és a bocsánatkérés pragmatikai jellemzői. A 9. feladat a kommunikatív jellemzők nemek szerinti erősségét és érvényességét vizsgálta, s arra kereste a választ, hogy mely tulajdonságok bizonyulnak leginkább az egyes nemekre jellemzőnek, melyek viselkednek az adatközlők tudáskeretében erős gender-markerként a kommunikációs viselkedéssel kapcsolatban. Az így kirajzolódó eredményeket egy kollokációkra irányuló vizsgálat (Kegyesné 2004) eredményeivel és a jellemzők konverzációs megnyilvánulásával lehet összehasonlítani.

A kérdőíves vizsgálatban 60 női és 60 férfi adatközlő válaszait értékeltem.³ Az adatközlők 78,8%-a középiskolai érettségivel, 16,6%-a diplomával, az elenyésző 4,6% pedig általános iskolai vagy szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezett. Az életkor változójában is hasonló arányok mutatkoztak, az adatközlők 70%-a 15 és 20 év közötti, 19%-a 21 és 25 év közötti, 7,5%-a 26 és 35 év közötti, 3,5 %-a 36 és 50 év közötti volt. Az adatközlők és a kérdőívek kiválasztásában a diskurzuselemzés módszerével megvizsgált mintához való hasonlóság, valamint a végzettség és az életkor faktorának másodlagos szerepe volt az irányadó.

3 A kérdőív adatainak feldolgozása a Microsoft Excel és az SPSS 11.5 for Windows statisztikai program felhasználásával történt.

Diskurzusanalízis

A diskurzuselemzés alkalmazása a megfigyelői paradoxon kiküszöbölése és az objektív adatgyűjtés megvalósítása miatt bizonyult szerencsésnek. A kutatás első fázisa az empirikus adatgyűjtés volt, mely a megfelelő kommunikációs helyzet, vagyis egy kerek, egész folyamat kiválasztására épült. A felvételek túlnyomó részét kommunikáció-magyar szakos tanárjelöltek készítették az interperszonális kommunikáció témakörén belül a beszélgetéselemzéssel foglalkozó szeminárium hallgatóiként.⁴ A diskurzusok nagy része dialógus (11), de van közöttük több beszélgetőpartner kommunikációját megörökítő felvétel is (3). A szereplők egyike, a felvétel készítője minden esetben beavatott, a többiek közléseit nem torzítja a megfigyeltség tudata. Az elemzés előkészítésében nagy szerepet játszott a felvett anyag értelmezése, melynek első fázisa a szövegek transzformálása a beszélt nyelv mulandóságából az írás tartósabb, konzervált állapotába. Mivel a hallgatók által készített lejegyzés során a szöveg elveszítette szupraszegmentális elemeit, a beszéd tempóját, a szünetek hosszát és helyét, a hangsúly és hangerő jellemzőit, az intonációt, a belégzés és a kilégzés megjelenítését, szükség volt a megnyilatkozás-példányok elkülönítésére (Németh 1996) és az intonációs átirat elkészítésére.⁵

A diskurzusok vizsgálatának két dimenzióját különbözteti meg a szakirodalom; a szerkezeti és a dinamikus elemzést. A szerkezet aspektusában a kommunikációs folyamat tényezői közül a kommunikátorok és az általuk betöltött szerepek, azok nyelvhasználatra gyakorolt hatása áll a középpontban. A rögzített hanganyag⁶ 32 adatközlő megnyilatkozásait tartalmazza, akiket a szerkezeti vizsgálat során több szempontból is jellemezhetünk. A kommunikátorok pervazív szerepe, kora és neme minden megnyilvánulásukban meghatározó, minden szerepviszonylatukra hatást gyakorol. A vizsgált minta életkori megoszlása változatos, bár legnagyobb számban a 16–20 éves korosztály van jelen, őket követi a felnőttek 46 és 50 év közötti csoportja, és 3 adatközlő a 21 és 25 év közötti fiatalokból. A nemek arányát tekintve az adatközlők néhány százalékkal nagyobb része nő, melynek oka, hogy a családi diskurzusokban a férfiak kisebb arányban vettek részt. A mintára főként a nukleáris családi szerepek érvényesek, a kiterjedt familiáris és az alapvető rokoni szerepek ritkábban vannak jelen. A társalgások leggyakrabban testvérek (25%) vagy szülők (18,7%) és gyermekeik (25%) között folytak, de aktív résztvevőként megjelentek a távolabbi rokonság tagjai is.

A minta több mint felét (53%) általános vagy középiskolai tanulók, főiskolai hallgatók teszik ki. A minta másik felében a betanított munkástól a tanárig többféle foglalkozású adatközlő található (pl. munkanélküli, könyvelő, háztartásbeli, technikus, asszisztens, építőipari dolgozó). Ezzel mutat szoros összefüggést az ágensek iskolai végzettsége is.⁷

4 PTE IGYFK, magyar-kommunikáció szak, 2004/05-ös tanév.

5 A transzkripció elkészítésében az angolszász és az amerikai konverzáció-elemzésben használatos szempontrendszert és jelöléseket alkalmaztam (Have 2005 és Hutchby–Wooffitt 2006). ld. 2. sz. *mel-léklet*.

6 3662 szövegszónyi, 42 perc 15 másodpercnyi spontán beszédanyag.

7 Alap 18,74%, közép 62,5%, felső 18,75%.

A családi nyelvhasználat ezúton feltárt tulajdonságai nem általánosíthatók, jellemzően a fenti paraméterekkel rendelkező mintára érvényesek, a női és férfi diskurzusstratégiák megfigyelésére azonban jó alkalmat teremtenek.

HIPOTÉZISEK

Az elemzés célja a férfiak és a nők kommunikációs viselkedésével kapcsolatos hipotézisek empirikus adatokkal történő alátámasztása vagy cáfolása volt. A vonatkozó szakirodalom megállapításai szerint (1) a férfiak gyakrabban kezdeményeznek társalgást vagy akár viccmesélést idegen társaságban is, tehát bátrabban kockáztatják pozitív arcukat, vállalva a homlokzatrombolás veszélyét. (2) Beszélőváltási mechanizmusaikban a nők ritkábban alkalmazzák az erőszakos szóátvétel verbális eszközeit, (3) kihátrálási stratégiáikra és beszédaktusaikra pedig az implicit formák, az enyhítő elemek és a homlokzatvédő eljárások használata jellemző. (4) A férfiak és a nők magukról és egymásról alkotott kommunikatív reprezentációja a szakirodalom szerint nagymértékben különbözik egymástól.⁸

A DISKURZUSSTRATÉGIÁK JELLEMZŐI

A belebonyolódási, beszélőváltási és kihátrálási mechanizmusok

A társalgás kezdetén a legfőbb cél a felek partneri viszonyának kialakítása, a kapcsolatba kerülés elérése. Ez az általános beszélgetésekben kezdődhet az indító fél szerepének definiálásával, mely magában hordozhatja a partnernek szánt szerep felkínálását is. A másik fél reakciója, a szerep elfogadása vagy módosítása függvényében a beszélgetés többféle módon alakulhat tovább. A kezdő lépések között szerepelhet a szituáció vagy a téma meghatározása is. A vizsgált korpuszban a családtagok folyamatos kommunikációs készenléte miatt nincs szükség a szerepek definiálására, a zavartalan diskurzushoz elegendő az is, ha a megszokott szerepekhez képest egyik fél sem mutat eltérést. A szituatív elemek meghatározására is csak abban az esetben van szükség, ha azok jelentős mértékben változnak, s nincs szükség a téma kijelölésére sem, ezért gyakori az „in medias res” kezdés, a belebonyolódás helyett a téma közepébe vágás is.⁹ A dialógusok a kezdeményező félre vonatkozó konvenciókban vagy illemszabályokban eltérnek a formális társalgástól, hiszen a feleknek nem kell betartaniuk a nemekre, korra, fajra vagy felekezetre vonatkozó előírásokat, hanem vagy a családi hierarchia tekintélyelve szabja meg a kezdeményezési lehetőséget, vagy a liberális családfelfogás alapján bármely egyenrangúnak számító fél kezdheti a beszélgetést. Az elemzett szövegekben nyolc alkalommal az idősebb, hatszor a fiatalabb

8 Vö.: egy nemi sztereotípiákkal kapcsolatos változásvizsgálat során 1990/91-ben 24 tulajdonságból 11, 1998-ban 5 esetében nem volt kimutatható szignifikáns különbség (Nguyen Luu 2001)

9 Ilyen típusú kezdésre a vizsgált mintában a 14 kezdés közül hat alkalommal is találunk példát, főként kérdések formájában (pl. *Elkezdődött már a film?*, *Történt valami?*), de előfordul a beszélgetés kezdeményezésére való felhívás (pl. *Kérdezd csak meg Líviát, milyen műtéten esett át!*) vagy az egyszerű kijelentés is (pl. *Tömegnyomor a vonaton.*).

fél indította el a kommunikációt. A családi beszélgetésekre jellemző különbségek megjelennek a felek viselkedésének intenzitásában is, míg a nemekre vonatkozó elvárások nem határozzák meg a kifejezetten nőies vagy férfias témák iránti érdeklődés ilendő mértékét. A diskurzuselemzés eredménye azt bizonyította, hogy a hétköznapi kommunikáció belebonyolódási stratégiái nem mutatnak nempreferenciális eltéréseket, a felek egyenlő mértékben kezdeményeztek beszélgetést.

A spontán társalgások elemzéséhez hasonló eredményeket hozott a kérdőívek adatainak feldolgozása. Az 1a,b kérdésre adott válaszok alapján a hölgyek 36,6 a férfiak 31,6 %-a nem kezdeményezne társalgást egy olyan fogadáson, ahol nincsenek ismerősei. A kezdeményezőbb alkatú nők a szituációra kérdezőssel vagy utalással (48%), és bemutatkozással indítanak a kapcsolatot (34%), de a fatikus funkció megvalósítására olyan stratégiák is megjelentek mint a szemkontaktus teremtése, az adott tevékenységbe való bekapcsolódás, kérés vagy kérdés intézése az ismeretlen, de szimpatikusnak tartott, és általában azonos nemű félhez. A férfiak leggyakrabban bemutatkozással, a szituációra utalással vagy általános témák felvetésével indítanak a kapcsolatot főként ellenkező nemű partnert megszólítva.¹⁰

1. táblázat A belebonyolódási stratégiák nemek szerinti megoszlása (N=79)

Belebonyolódási stratégiák	Nők	Férfiak	Összesen
Szituációra kérdezés vagy utalás	18	11	29
Bemutatkozás vagy bemutatkozás kérése	13	17	30
Kérés	3	3	6
Bekapcsolódás a végzett tevékenységbe	1	3	4
Általános témák	2	7	9
Szemkontaktus	1	–	1
Összesen	38	41	79

A diskurzus mint szövegegység nem csupán mondatok vagy megnyilatkozások egymásutánja, mert összetevői kölcsönösen hatnak egymásra a befogadó értelemdási folyamataiban. Megalkotásában szekvenciális és rekurzív műveletek váltakozásával jön létre az elméleti reprezentáció nyelvi reprezentációvá alakítása, majd a befogadói oldalról ennek művelési feldolgozása során a szöveg értelemszerkezetének kialakítása. E bonyolult folyamat nem választható el a szituációs és szociális kognícióktól, az egyén motivációitól, tehát a diskurzusok egyik rendezőelve a megnyilatkozások állandó cserélődése, vagyis a beszélőváltás mechanizmusa.

Az angol nyelvű szakirodalom a jelenség megnevezésére a turn 'lépés' és a turn-taking 'beszélőváltás' kifejezést használja. Ez minden élőszóbeli megnyilatkozásra jellemző, hiszen általában egyszerre csak az egyik fél ragadhatja magához a beszélés jogát. A váltás soha nem előre meghatározott helyen, forgatókönyv-szerűen zajlik, hanem az arra alkalmas pillanatban történik meg, melyet a beszélő jelei érzékelhetnek. Ilyen jel a téma lezárása, a szünet vagy a töltelék elemek használata, az intonáció jelei, de a verbális elemeken kívül nagyon fontos szerepet játszanak a nem nyelvi

10 Például: *Megszólítanak egy nőt és bemutatkoznak.*

üzenetek is, mint a testtartás vagy a szemkontaktus. A téma pontos lezárása az előre megtervezett beszédek jellemzője, de a spontán szövegekben is fontos szervező szerepe van. Ezt bizonyítja, hogy a vizsgált beszélgetések megnyilatkozásait 323 esetben zárják le konkrét tartalmi elemek.¹¹ Nagyon jellemző a kérdések és válaszok váltakozása, hiszen a vizsgált spontán diskurzusokban a szekvenciális rendezettség elsősorban ennek köszönhető. Ez indokolja a témaváltásra alkalmas helyek megjelölésében az intonáció nagy szerepét, hiszen a beszélőváltások 171 alkalommal kérdések hatására következnek. A váltáshatárok jellemző jelölői a családi beszélgetésekben 73 ponton a szünetek, melyek töltelékelemekkel kombinálva jó alkalmat teremtenek a következő beszélőnek a téma folytatására vagy megváltoztatására.

A diskurzusok fontos jellemzője a beszédjog megtartásának törekvése, mely nyelvi és nem nyelvi jelekben is megnyilvánulhat. Többszörös mellérendelésekkel, jelzőhalmozással bővített beszédlépés keletkezhet, a szomszédsági párok kerülése a vevő reakcióit korlátozhatja, a szemkontaktus elmaradása pedig arra ösztönzi a hallgatót, hogy tovább engedje beszélni partnerét. A vizsgált szövegkorpuszban csak a férfiakra jellemző a beszédjoghoz való ragaszkodás, mely általában mellérendelő láncolatokkal valósul meg, de mindössze 4 alkalommal két beszélgetésben találhatunk rá példát. A szomszédsági párokat nem kerülik, hanem kifejezetten keresik a társalgó felek. A jelenség oka visszavezethető arra a tényre, hogy a családtagok mondanivalója a többiek számára is fontos, a közlésnek nincsenek idő-és térbeli korlátai, a diskurzus bármikor könnyen folytatható. A beszédjog megszerzésére irányuló stratégiákra azonban több példát is találhatunk. Ritkábban előforduló jelenség a közös mondatalkotás, melyben a hallgató kihasználva a hezitációs szünetet, kiegészíti a megkezdett lépést, és magánál tartva a szót folytatja a diskurzust. Ez a típus a vizsgált szövegekben 4 alkalommal fordult elő, kétszer női kétszer férfi adatközlőnél. Ehhez képest nagyobb arányban, összesen 28 alkalommal fordul elő olyan jogátvétel, melynek fő eszköze a verbális „agresszió”, vagyis a szó erőszakos megragadása. Oka valószínűleg az a tény, hogy az egyéb társalgásokhoz képest ebben a szituációban kevésbé tűnik udvariatlannak az egymás szavába vágó kommunikációs viselkedés, mely a korpuszban főként férfiakra jellemző.

A másik szavába vágó viselkedés a kérdőíves vizsgálat eredményei szerint is gyakori jelenség, melyet azonban erősen befolyásol a beszélőpartner neme. A 2. és a 3. kérdésre adott válaszok alapján a hölgyek viszonylag gyakran megszakítják partnerük mondanóját abban az esetben, ha a másik fél szintén nőnemű (68%), és jóval ritkábban (52%), ha a beszélgetőpartnerük férfi.¹² Ezt olyan indokokkal magyarázzák, hogy a nők kommunikatívabbak, kevésbé agresszívek és jobban tolerálják a megszakítást. A férfiaknál hasonló a helyzet, míg azonos nemű beszélgetőpartnerüket viszonylag gyakran (72%) megszakítják, addig a hölgyekkel szemben jóval türelmesebbek (32%). Az udvariassági alapelvekhez kapcsolódó elvárásnormáikat az indoklásban meg is fogalmazzák.¹³

11 A vizsgált korpusz beszélőváltásainak száma 576.

12 Vö.: dominanciaelmélet és a hatalomról való egyezkedés kérdése.

13 Például: *Nem, mert tiszteletlenség lenne. Nem, mert gentleman vagyok, és tisztelem a női nemet. Nem, mert nő.*

A humorral foglalkozó kutatók gyakran szembesülnek azzal, hogy a humor általában a befogadó szemében, és nem az objektív tényekben van, s ami az egyik ember számára tréfa, az a másikéban sértő megnyilvánulás lehet. Ennek fő oka, hogy a humor típusa, melyet az egyes emberek preferálnak, olyan faktoroktól függ, mint a kor, a nem vagy a végzettség változója. Ez okozhatja, hogy a vicceselés kezdeményezésében (5. kérdés) a nők jóval bátortalanabbak a férfiaknál, a megkérdezettek mindössze 23%-a kezdeményezne vicceselést társas összejöveteleken, akkor is inkább csak ismerősök körében szemben a férfiak 58%-os aktivitásával. A kérdőívekben megfogalmazott magyarázatok alapján a nők általában alulértékelik előadói képességeiket, és félnek attól, hogy a viccet nem mindenki találja humorosnak,¹⁴ ezért nem használják ezt a diskurzusszervező stratégiát.

A közvetlen interakcióban a kihátrálásra fordított idő és a lépések száma mindig jóval több, mint a belebonyolódásé, a diskurzuselemzés módszerével megvizsgált beszédeseményekre mégis csak kisebb mértékben jellemző a kihátrálás rituáléinak jelenléte. Az általános kommunikációban ez éppen olyan szigorú illemszabályokhoz kötött, mint a belebonyolódás szakaszában az üdvözlés vagy a megszólítás. A verbális befejezésnek általában konkrét előjelei vannak, mint a hosszabb szünet vagy a testtartás megváltoztatása, de gyakran szóban is megfogalmazódik a lezárás ténye az addigak összefoglalásával, vagy egy személyes jellegű közlés beiktatásával. Gyakori jelenség a többlépcsős lezárás, mely általában hasonló szekvenciapárok ismétlődéséből alakul ki. A családi nyelvhasználatra ezzel szemben a társalgások viszonylag gyors megszakítása, az egyszerű lezárás jellemző, melyet általában a beszélgetés kezdeményezője indítványoz az udvariasság szabályok megszegése nélkül.

A kérdőíves vizsgálat 4. kérdésének válaszai alapján a leggyakoribb női kihátrálási stratégia a sietségre, az idő múlására való hivatkozás és a kifogások¹⁵ keresése volt. A hölgyek válaszainak harmadrésében figyelhető meg valamilyen enyhítő mechanizmus alkalmazása, mely lehet a találkozás feletti öröm kifejezése vagy a következő találkozás kilátásba helyezése. Ezek a homlokzatatóvó stratégiák gyakran a kifogások keresésével kombinálva jelennek meg a női válaszokban.¹⁶

14 Például: *Nem, mert nem tudok jó vicceket. Nem, mert nem vagyok jó vicceselő. Nem, nem érzem olyan dominánsnak magam. Nem, mert lehet, hogy senkinek sem tetszene.*

15 Például: *bezár a bolt, nagyon éhes vagyok, nagyon fájom, várnak otthon, még sok a dolgom, indul a buszom stb.*

16 Például: *Most mennem kell, folytathatnánk esetleg egy későbbi időpontban?*

2. táblázat A kihátrálási stratégiák nemek szerinti megoszlása (N=120)

Kihátrálási stratégiák	Nők	Férfiak	Összesen
Sietségre vagy az időre való hivatkozás	26	15	41
Kifogás	16	13	29
Öröm kifejezése	6	4	10
Legközelebbi találkozás	4	9	13
Idő múlása + legközelebbi találkozás	5	8	13
Kifogás + öröm kifejezése	3	4	7
Kifogás + legközelebbi találkozás	–	4	4
Öröm + legközelebbi találkozás	–	3	3
Összesen	60	60	120

A férfiak kihátrálási stratégiáinak 40 %-ában dominált a legközelebbi találkozás kilátásba helyezése mint enyhítő mechanizmus, s a nőkhöz képest ritkábban jelent meg az időre vagy egy bizonyos elfoglaltságra hivatkozás.

A direkt és indirekt aktusok a kommunikációban

A szekvenciális rendezettség jellemző a direkt és indirekt beszédaktusok használatára. A beszédaktus-elmélet (Austin [1962]1990) cselekvésközpontú nézete tükröződik a performatív igék kérdésében is, melyekben az ábrázoló funkció helyett a cselekvés ténye dominál. A performatívumok feltétele a lokúció és illokúció egybeesése, vagyis az, hogy a beszélő tényleges szándéka megegyezzen a kimondott szavak jelentésével. Lokúciós aktuson magát a kijelentést, a szavak összességének jelentését értjük, az illokúción pedig azt a szándékot, ami a beszélőt a kijelentés során vezérelte. Az ehhez kapcsolódó perlokúció a megnyilatkozás befogadóra gyakorolt hatását jelenti.

Az aktusok osztályozásának másik aspektusa szerint az illokúciós aktus lehet direkt vagy indirekt. A társalgási nyelv gyakori jellemzője, hogy a reprezentatíva (állítás) és az expresszíva (kifejezés) valójában a direktíva (utasítás) funkcióit hordozza, és hogy ugyanannak a funkciónak a betöltésére többféle modalitás is alkalmas lehet. Ugyanakkor egy adott modalitás a kontextustól függően többféle funkciót is betölthet, tehát a társalgási nyelvben gyakran megfigyelhető a pragmatikai neutralizálódás jelensége.

Az explicit és implicit beszédaktusok használatában gyakran az azonos nyelvközösséghez tartozók között is jelentős különbségek figyelhetők meg. Ezek három szinten vizsgálhatók: (1) a szituációban megnyilvánuló kényszer befolyásoló erejében, (2) a kultúrák közötti különbségekben, (3) az egyének nemében, életkorában, iskolázottságában. A jelen vizsgálatban alkalmazott diskurzus-kiegészítő kérdőív elsősorban a szituációs kényszer és a nemi különbségek változójára helyezte a hangsúlyt.

Az elutasítások pragmatikája

Az elutasítás a legösszetettebb és a legnehezebb módon megvalósítható beszédaktus, egyrészt mert nincs mód az előzetes tervezésre, másrészt mert jelentős homlokzat-fenyegető aktust (Goffman [1967]1990) is tartalmaz nemcsak a hallgatóra nézve, hanem mindkét fél számára. Az elutasítónak éppúgy sérül a komoly munkával megteremtett közelítő homlokzata, mint a visszautasítottak. Ezért alakult ki az elutasításra alkalmas implicit stratégiák egész sorozata, melyek értelmezése sok esetben nagy szociokulturális tájékozottságot követel.

Az eddigi vizsgálatok alapján a következő elutasítási típusok jelentek meg a szakirodalomban (Beebe et al. 1990; Szili 2004): a direkt szemantikai formák lehetnek performatív kifejezések vagy nem performatívummal kifejezett tagadások. Az indirekt stratégiák skálája sokkal szélesebb: elutasíthatunk sajnálat, kívánság kifejezésével, okok felsorolásával, alternatívák ajánlásával, időhöz kötött elfogadással, jövőbeli elfogadás kilátásba helyezésével, elvek hangoztatásával, filozófiai jellegű kijelentéssel, a partner lebeszélésére tett kísérlettel, visszautasításként funkcionáló látszólagos elfogadással vagy elkerüléssel. A választás és a végrehajtás általában a külső társadalmi környezettől (szociális távolság, tekintély, hatalom) és a kérés súlyától függ.

3. táblázat A férfi és női elutasítási stratégiák arányai szituációkra bontva (N=360)

Elutasítási stratégia	Autó kölcsönkérése / barát		Kutya őrzése / főnök		Vontatás kérése / idegen sofőr	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Direkt formák	–	13	–	3	–	12
Sajnálat + kifogás	50	31	38	26	48	32
A partner lebeszélése	1	–	3	18	2	4
Alternatíva ajánlása	2	–	3	2	4	10
Elvek hangoztatása	2	5	6	6	1	–
Sajnálat + jövőbeli elfogadás	2	–	–	–	–	–
Látszattámogatás	3	2	10	3	5	2
Áthárítás a másik félre	–	9	–	2	–	–
Összesen	60	60	60	60	60	60

Mivel a családi társalgásokban a beszélő mindig preferált választ kapott a kérésére, és nem jelent meg az elutasítás beszédaktusa, ezt a stratégiát csak a kérdőíves felmérés adatai alapján elemezhetjük.

A kérdőívben szereplő szituációk a kérések súlyában és a személyek szociális távolságában is különböztek. A női válaszokban nem fordultak elő a direkt szemantikai formák, az indirekt elutasítások közül viszont többet is használtak. A kérések kontextusától függetlenül a sajnálat és a kifogás kombinálásának¹⁷ stratégiáját alkalmazták a leggyakrabban, a fölérendelt pozícióban lévő személlyel szemben pedig elveikre hivatkoztak,¹⁸ vagy látszattámogatást színleltek.¹⁹ A nők elutasítási aktusának fő prag-

17 Például: *Sajnos / bocs / ne haragudj, de szervizbe kell vinnem az autót.*

matikai jellemzője tehát a burkolt fogalmazás, a tagadószó használata és a nyílt elutasítás helyett inkább a kifogások keresése, a magyarázkodás vagy a jövőbeli lehetőségek felvetése. Mivel minden beszédaktus egyben identitásjelölő is, a választott stratégia és annak gyakori enyhítése szorosan összefügg az arculatvesztés elkerülésének és a beszélői homlokzat megóvásának igényével.

A férfiak elutasítási stratégiái több ponton is eltérnek a fentiektől. Bár performatívummal kifejezett direkt szemantikai formát ők sem alkalmaztak, a közeli vagy semleges viszonyban álló felekkel szemben gyakran elmaradt a sajnálat kifejezése, s a kifogás helyett a nem performatívummal történő tagadás jelent meg.²⁰ A női adatközlőkhöz képest új stratégiaként jelentkezett az áthárítás,²¹ mely a beszélőpartner homlokzatának erős fenyegető aktsa, ezért főként az első szituációban fordult elő, a fölérendelt pozíciójú partnerrel szemben nem volt jellemző stratégia. A férfiak gyakran éltek a partner lebeszélésének lehetőségével,²² vagy más megoldás ajánlásával, de ritkán adtak látszattámogatást, és egyáltalán nem utaltak a jövőbeli elfogadás lehetőségére.

A direktívák beszédaktusai

A felszólító mondatok a világ egy lehetséges állapotának létrehozására irányulnak, modális alapértékük tehát a másik félre vonatkozik, hisz a beszélő tőle várja a kívánt állapot megteremtését. Ez a megszólított főként egyes vagy többes szám második személyű, vagy többes szám első személyű alany lehet. Általában emocionális jellegű, erősségét a szórend is befolyásolhatja, mert az elrekesztő forma a kategorikus felszólításhoz hasonló intenzív jelleget ad a mondatnak.

A kérés szándék megjelenítési módjairól előbb nyolc, majd az akaratnyilvánítással kiegészítve kilenc stratégiát különít el a szakirodalom (Blum et al. 1989: 278–280). A származtatott mód a legközvetlenebb stratégia, ahol a kérés illokúciós erejét a megnyilatkozásban megjelenő grammatikai mód, leginkább a felszólító mód vagy annak funkcionális megfelelői határozzák meg. Az explicit performatívum a beszélő szándékát kifejtett formában az illokúciót megtestesítő igével jelöli meg. A beágyazott performatívum a kérés szándékát jelölő ige módosult formája modális igével vagy más segédigeszerű elemekkel. A származtatott lokúció az illokúciós szándékot a lokúció jelentéséből bontja ki, az akaratnyilvánítás pedig a beszélőnek azt a szándékát fejezi ki, hogy a proposícióban bennfoglalt esemény végbemenjen. A javaslattevő forma diplomatikus, hallgatóorientált alak, hasonlóan az előkészítő stratégiához, mely a konvencionálissá rögzült alakokkal valójában az elutasítástól való félelmet fejezi ki. Az erős célzás illokúciós ereje nem vezethető le közvetlenül a lokúcióból, hanem az előfeltételek meglétét puhatolja ki, a gyenge célzásban a lokúció nem tartalmaz a végre-

18 Például: *Ez lehetetlen, hiszen nem szeretem a kutyákat / ki nem állhatom a kutyákat / félek a kutyáktól.*

19 Például: *Szívesen vállalnám, de allergiás vagyok. Szívesen vállalom, ha nem harapós.*

20 Például: *Nem adom kölcsön az autót.*

21 Például: *Ahogy te vezetsz, és amennyibe ez az autó került! Nem bízom a vezetési képességeidben.*

22 Például: *Nem tudok biztonságosan vontatni.*

hajtandó aktusról lényegi momentumokat, ezért a hallgatótól jóval nagyobb munkát kíván a megfejtése.

A kérést és felszólítást tartalmazó beszédaktusokat a kérdőívek és a diskurzusok elemzése kapcsán csoportosíthatjuk. A társalgáselemzés eredményei alapján a direkt felszólítás, melyben a beszélő a felszólító módú igét vagy annak funkcionális megfelelőit használja az illokúció kifejezésére a legközvetlenebb akaratnyilvánítási stratégia. Kevésbé udvarias jellege ellenére a köznyelvi felszólító illokúciójú mondatok 44%-a tartalmaz ilyen származtatott megnyilatkozási módot, mely főként a felnőtt-gyermek és férfi–férfi interakcióban jelenik meg. A kérést és felszólítást kifejező beszédaktusok pragmatikai tipológiája szerint a leggyakoribb kifejezés a származtatott mód és az előkészítő stratégia, kevésbé jellemző a hétköznapi nyelvhasználatra a beágyazott performatívum. A spontán dialógusokban viszonylag magas arányú az a javaslattevő forma, mely a hallgató cselekvési képességére vagy szándékára kérdez rá konvencionálissá vált nyelvi formákkal, a többi felszólítást vagy kérést kifejező beszédaktus, az engedélykérés, a kategorikus parancs, a múlt idejű kijelentés és a felkiáltással érzelmet kifejező lokúció egyenlő arányban alkotja az indirekt felszólítások csoportját. A 4. táblázat az élőnyelvi szövegkorpusz a kérdőíves vizsgálat beszédaktusainak összehasonlítását mutatja.

4. táblázat A felszólítás beszédaktusával induló dialógusok arányai (N₁=68, N₂=360)

A felszólítás típusa	Aránya a beszélt nyelvben	
	Társalgás	Kérdőív
Direkt felszólítás (származtatott mód)	30	61
Indirekt felszólítás	Előkészítő stratégia	102
	Javaslattevő forma	11
	Beágyazott performatívum	55
	Egyéb	131
Összes	68	360

A kérdőíves vizsgálatban nagy hangsúlyt kaptak a külső és belső kontextuális tényezők, melyek közé a partnerek közötti társadalmi távolság és a köztük lévő hierarchikus viszony, valamint a hallgatóra háruló kérdés súlya sorolható.

A kérdőíves vizsgálat eredményei alapján a kérés és a felszólítás módja erősen függ a partner szociális státuszától. A nők csak abban az esetben használják a direkt és explicit formákat, ha velük egyenrangúnak tartott²³ vagy közömbös²⁴ partnerhez fordulnak kérésükkel, a felettük álló féllel szemben beágyazott módot²⁵ vagy előkészítő stratégiát²⁶ alkalmaznak. A nők udvarias nyelvi viselkedésének bizonyítéka az előkészítő stratégia gyakori megjelenése a másik két, független vagy egyenrangú félhez kö-

23 Például: *Vidd el ezt légy szíves a hivatalba!*

24 Például: *Állítsa vissza az ülést, mert nem ferek el.*

25 Például: *Tanárnő, elkérhetném a könyvét a jövő hétig?*

26 Például: *Tanárnő, kölcsön tudná adni a könyvet a vizsgáig?*

tődő szituációban is.²⁷ A nőkkel szemben a férfiak gyakrabban használták a származtatott módot és lokúciót, valamint a beágyazott performatívumot, kerülve ezzel a neutralizált formák túlzott használatát.

5. táblázat A férfi és női kérészi stratégiák arányai szituációkra bontva (N=360)

Kérészi stratégia	Könyv / tanár		Ülés / idegen utas		Ügyintézés / társ	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Származtatott mód	0	1	13	31	22	21
Explicit performatívum	4	3	20	5	2	4
Beágyazott performatívum	20	27	–	–	4	4
Származtatott lokúció	1	2	–	–	7	24
Akaratnyilvánítás	9	4	–	7	–	–
Javaslattevő forma	–	2	1	7	–	1
Előkészítő stratégia	24	16	26	7	24	5
Célzás	2	5	–	3	1	1
Összesen	60	60	60	60	60	60

A bocsánatkérés

A bocsánatkérés témája sokáig vitatott kérdése volt az aktusok tipológiájának. Austin ([1962]1990) a viselkedők közé sorolja őket az üdvözléssel, köszönéssel, kívánságokkal együtt, Searl (1988), Bach és Harnish valamint Allan (1998) taxonómiájában viszont már az expresszívumok egyik típusát képviselik, mert a beszélőnek a dolgokhoz való viszonyát, a hallgatóhoz szóló érzéseit fejezik ki.

Az aktus valóban az expresszívumok jellemzőit mutatja, de különbözik is a csoport többi tagjától olyan szempontokban mint az esemény utániság, a konfliktusos helyzet és az előfeltevések. A bocsánatkérés aktusa három presszuppozíciót is feltételez: a beszélő véghezvitt/nem vitt véghez valamilyen cselekedetet, ezt a felek a társadalmi normák megsértéseként fogják fel, és legalább egyikük a hallgatóra nézve sértőnek is gondolja (Faerch–Kasper 1984). A bocsánatkérés aktusa sok szempontból rokonítható a különféle udvariassági alapelvek homlokzatív stratégiáival (Brown–Levinson 1978; Leech 1983), itt azonban egyszerre van szó védéstről (hallgató) és fenyegetésről (beszélő). A választást és a végrehajtást a bocsánatkérés esetében a külső társadalmi tényezők mellett olyan faktorok határozzák meg, mint a sérelem nagysága, az explicititás kívánalmának kultúrafüggősége és a tett jogossága. A korábbi vizsgálatok alapján a bocsánatkérésben elkülöníthetők a szándékot explicit módon magukba foglaló megnyilatkozások (IFID²⁸), és a felelősség beismerését szolgáló alakzatok (Blum-Kulka–Olshtain 1984). Az IFID-stratégiákhoz sorolható a sajnálat kifejezése, a megbocsátás kérése és a bocsánatkérés, a felelősséget beisme-

27 Például: *Vissza tudná állítani az ülését?* vagy *El tudnád ezt intézni nekem holnap?*

28 *Illocutionary Force Indicating Device.*

rókhöz pedig a hiba bevallása, önnön hiányosságunk beismerése, a másik személynek járó bocsánatkérés jogosságának belátása, a szándékosság hiánya, a magyarázkodás, a javítás felajánlása és a jövőbeli elkerülésre tett ígéret. A megnyilatkozások tartalmazhatnak fokozó és lefokozó elemeket, melyek leggyakrabban a homlokzat védelmét szolgálják, alkalmazásuk pedig szociopragmatikai tényezőktől és egyéni sajátosságoktól egyaránt függ.

6. táblázat A férfi és női bocsánatkérési stratégiák arányai szituációkra bontva (N=360)

Bocsánatkérési stratégia	Könyv / könyvtáros		Gyerekbaleset / rokon		Tánc / főnök	
	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak	Nők	Férfiak
Sajnálát + önhiba beismerése	26	30	14	13	34	30
Szándékosság hiánya	1	7	6	13	16	7
Hárítás	21	12	27	22	3	9
Javítási ajánlat	–	–	2	3	–	–
Ígéret a jövőre nézve	12	11	11	7	7	2
Humor	–	–	–	2	–	12
Összesen	60	60	60	60	60	60

Az IFID-stratégiák közül a nők és a férfiak a leggyakrabban a bocsánatkérést (*elnézést*), majd a megbocsátás kérését (*bocsáss meg, ne haragudj*), végül a sajnálat kifejezését (*sajnálom, nagyon sajnálom*) használták, de a nyelvi formákat erősen meghatározta a szituáció is. A két hivatalosabb helyzethez az elnézés, a családi környezetben a megbocsátás kérése illeszkedett jobban. A nők gyakrabban ismerték el önnön felelősségüket egy kívülállóval²⁹ vagy a hierarchiában felettük állóval³⁰ szemben még akkor is, ha a hiba, amit elkövettek kisebb volt, mint az egyenrangú partnerrel szembeni vétség. Ez utóbbi esetben a védekező és háritó mechanizmusok³¹ domináltak, melyeket általában a jövőre vonatkozó ígéretek kombinálásával³² enyhítettek. A férfiak inkább a kívülállóval szemben ismerték el hibájukat, gyakran hivatkoztak a szándékosság hiányára, és enyhítő stratégiaként javítási ajánlat helyett a humort³³ alkalmazták a személyes és hierarchikus szituációban egyaránt.

29 Például: *Elnézést, teljesen kiment a fejemből, hogy még mindig nálam van a könyv. Mennyi lesz a büntetés?*

30 Például: *Elnézést, botlábam van.*

31 Például: *Pont te hívtál, amikor megtörtént. Te bíztad rám!, Egy kis seb nem a világ, örülj, hogy vigyáztam rá!*

32 Például: *Csak egy pillanatra fordultam el. Ígérem, többet nem fordul elő.*

33 Például: *Ami nem öli meg, az erősíti. Nem köthetem ki a gyereket az ágy lábához! Remélem, nem adja vissza. Szerintem inkább ígyunk, abban jobb vagyok. Nem tudok táncolni, csak szeretek.*

A KOMMUNIKATÍV JELLEMZŐK MINT GENDER-MARKEREK³⁴

A világról való tudásunk egyik közvetett forrása a hétköznapi kommunikáció, mely a felek párbeszédeinek dialogikus folyamatában megteremti a közvetlen tapasztalatszerzéssel nem hozzáférhető szituációk reprezentációját. Tudásunk annak a világnak a visszatükröződése, melyet a reprezentációk működése során a közvetlen és a közvetett kommunikációs aktusokból interpretálunk, s melynek változásait az átadott szövegeknek tulajdonított cselekvésvértékek okozzák.

Kommunikatív viselkedésünk kognitív és mentális funkciókat hordozó szociális reprezentáció, mely egy kultúra vagy társadalom kollektív tudásának üzenethordozója. Közvetíti az adott közösség ethoszát és világképét (Geertz 2001), ezzel elősegíti az egyén szocializációs és identifikációs folyamatait. A nyelvi reprezentáció kialakulásának kognitív hátterét a cselekvési helyzeteket megjelenítő fogalmi kapcsolatok képzet-társítási rendszere alkotja.

Mindennapi kommunikációnkban a nőkhöz és a férfiakhoz tendenciaszerűen kapcsolódnak olyan attribútumok, melyek általános vagy konkrét értékelő és minősítő mozzanatot tartalmaznak. Ezek egy adott közösség elfogadott értéknormáira épülő világképét reprezentálják. Ezt erősítik az olyan kollokációk, melyek a gyakori használat során állandósult vagy konvencionizált formában épülnek be tudáskeretünkbe. Ezek az eszközök alkalmasak arra, hogy az adott beszélő kifejezze egy közösség nemekhez kötődő elvárásnormáit és értékelési sémáit. Az anyanyelv-elsajátítás során kialakuló mentális lexikonban megjelenő szavak lexikális reprezentációkat létrehozva folyamatosan alakulnak és változnak, s mivel a nemekhez kapcsolódó attribútumok specifikus elrendeződést mutatnak, az anyanyelv-elsajátítás során a nyelvhasználatban előforduló tulajdonságok különböző mértékben kapcsolódnak össze a férfiakról és a nőkről kialakított tudáskerettel. Ennek megfigyelésére, a jelentésreprezentációk és a lexikális hozzáférések megismerésére alkalmasak azok a szóasszociációs vizsgálatok, amelyekben az asszociáció alapja az elemek szintaktikai összefüggése. Ide sorolható a kollokáció mint az egyik leggyakoribb asszociációs stratégia, a rendszeresen egymás mellett előforduló szavak, jelzős szintagmák megjelenése. Angol kutatások alapján igazolható, hogy a szintagmatikai / paradigmaticai váltás a gyermekek 7. életévében következik be, vagyis a háttérmemóriában lévő szavakhoz még inkább szintaktikai összefüggések révén férnek hozzá. Ezért olyan fontosak a nyelvi környezetben gyakran együtt szereplő szintaktikai szerkezetek, jelzős szintagmák vagy szóösszetételek, vagyis a kollokációk, hiszen a mentális lexikonba beépülve asszociatív módon összekapcsolják a nemi szerepeket hordozó lemmákat az őket rendszeresen minősítő attribútumokkal (Gósy–Kovács 2001).

A kérdőív 9. feladatának eredményeit feldolgozó elemzés két kérdésre kereste a választ: (1) a szocializáció folyamatát meghatározó kommunikatív viselkedés milyen elvárásokat közvetít a női és férfi szerepkörökkel kapcsolatban, tehát az adott válasszokban milyen arányokat mutatnak a gender-markerként viselkedő jellemzők nyelvi reprezentációi, (2) a cselekvések kognitív hátterében így kialakult implicit háttérisme-

34 A gender-marker olyan attribútum (jellemző tulajdonság), mely az egyik nemhez jobban köthető, mint a másikhoz, vagyis a nem-preferencia miatt az egyik nemet jobban jellemzi, mint a másikat (Gottburgsen 2000).

ret milyen mértékben válik konkrét, az elvárásoknak megfelelő nyelvi viselkedésmódok forrásává.

Az 1. és a 2. ábra adatai a vizsgált kommunikatív jellemzők nemek szerinti erősségét mutatják a női és a férfi válaszok alapján, ahol a tulajdonságok előfordulásának számával egyenes arányban nő az adott gender-marker erőssége is. A férfi és a női válaszok legfőbb különbsége, hogy a férfiak egyes jellemzőket (pl. empátia, a másik szavába vágás) egy fokozattal erősebbnek érznek a nőkkel kapcsolatban, mint ők maguk, kivéve a visszajelzés kategóriáját.

1. ábra A nők és férfiak nőképeinek reprezentációja (N=2400)

Sokkal több és intenzívebb eltérés figyelhető meg a férfiak és a nők által alkotott férfiképben. Míg a férfiak az együttműködést és a visszajelzést magukra nézve erős jellemzőnek tartják, a nők ezeket jóval alsóbb kategóriába sorolják. A nők lehengerlőbbnek, pletykásabbnak és fecsegőbbnek tartják a férfiakat, a legnagyobb eltérés pedig a kommunikációs aktivitás – passzivitás dimenziójának megítélésében mutatkozik.

2. ábra A nők és férfiak férfiképeinek reprezentációja (N=2400)

Lényeges különbség van abban is, hogy melyik nemre vonatkozóan fordul elő az adott tulajdonság intenzívebb módon. Ha nincs számottevő különbség az intenzitás mértékében, akkor azonos erősséggel bír az adott melléknév mind a férfi, mind a női gender-markerek között. A vizsgálat összességében azt mutatta meg, hogy a női válaszokban a vizsgált melléknévek 25%-a bizonyult inkább női gender-markereknek, mivel az előfordulások erősebbek voltak a nőknél, mint a férfiakkal kapcsolatban. A férfiakra vonatkozó adatok alapján a melléknévek ugyancsak 25%-a fordult elő szignifikánsan gyakrabban, s a vizsgált melléknévek 50%-a kapcsolódott egyforma előfordulási aránnyal mindkét nemhez. A férfi válaszokban ez az arány eltolódott a férfi és női jellemzőként egyaránt használható tulajdonságok irányába. Fontos szociológiai vizsgálati szempont az is, hogy mely tulajdonságok az inkább férfi, és melyek az inkább női gender-markerek, amelyek a beágyazottsági probléma kontextusában még az észrevétlen változáshoz tartoznak, de a folyamat kései fázisában nemcsak társadalmi, hanem stílusrétegződést is mutatva nagy eséllyel sztereotípiává válhatnak.³⁵

A *fecsegő* a *pletykás* és a *bőbeszédű* egyaránt a verbális képességek dominanciájára vonatkozik, ezért inkább sztereotip női jellemző. Köztudott, hogy az intelligenciatesztek eredményeiben a verbális feladatokban a nők, a téri orientációra vonatkozó kérdésekben a férfiak teljesítenek jobban, hogy több beszédhibás fiú van, mint lány, és hogy a nők tájékozódó képessége alulmarad a férfiakéhoz képest. Ezek a tények genetikai és szocializációs okokra egyaránt visszavezethetők, összefüggnek az agyfélteke-dominanciával és a férfiak hagyományos „vadászó” szerepével, valamint a nők kontextuális és a férfiak analitikus gondolkodásával. A *fecsegő*³⁶ szó pejoratív megítélését az okozza, hogy a tipikusnak tartott női témák (háztartás, divat, gyermeknevelés) alacsonyabb társadalmi presztízzsel rendelkeznek a tipikus férfi témákhoz (politika, munka) képest, a *bőbeszédűség* pedig a nőktől elvárt, a férfiakénál kevesebb megszólaláshoz képest mutatott eltérést jelzi. A kérdőíves vizsgálat gender-markerei alapján a nőkre valóban jellemző a folyamatos *visszajelzés*, melynek fontos társalgásszervező funkciója van, s nemcsak verbális, hanem metakommunikatív jegyekben is megnyilvánul. A férfiak válaszaik mégsem minősítik tipikus női jellemzőnek, mely alátámasztja azt a feltevést, hogy sok esetben nem visszajelzésként értelmezik az ilyen visszacsatolásokat. Ez abból is adódhat, hogy a nők által gyakran használt diskurzus-markereknek nincs igazi jelentésük, csupán a beszélő együttműködéséről és válaszadási szándékáról biztosítják a másik felet. A kérdés szorosan összefügg azzal is, hogy a nők nagyobb szociális érdeklődésükből adódóan *empatikusabbak* a férfiaknál, könnyebben produkálnak és percipiálnak gesztusok vagy vokális jelzések által implikált érzelmeket és jelentéseket, s ezek nagyobb hatást gyakorolnak rájuk, ezzel szemben a férfiak nehezebben olvasható jeleket adnak, és nehezebben is értelmezik mások nonverbális kommunikációját. A nőket azért tartják *empatikusabbnak*, mert a szociális viselkedés szempontjából „kivevítő” magatartást mutatnak szemben a férfiak „benntartó” érzelmi viselkedésével.

35 Vö.: egy nemi ideológiákat és sztereotípiákat vizsgáló kutatás eredményeivel (Kovács 2001).

36 Vö.: a *fecsegő* jellemző megítélése hétfokú skálán átlag 3,52 férfiakra és 5,5 nőkre vonatkoztatva (Nguyen Luu 2001) és egy tudományos, szépirodalmi, publicisztikai, hivatalos és személyes szövegkorpuszon végzett vizsgálat gender-markereivel, melyben a *fecsegő* melléknév inkább női, a *hallgatag* pedig erős férfi attribútumnak bizonyult (Kegyesné 2004)

A férfi gender-markerek közt szereplő *szükszavúság*, az *elzárkózó*, *passzív* nyelvi viselkedés és a *burkolt fogalmazás* egyenesen következik a fentiekből, s összefügg az a társadalmi elvárással, hogy az érzelmek kimutatása nem férfias dolog. Projektív tesztek és laboratóriumi kísérletek bebizonyították, hogy a férfiak a hagyományos férfiszerep dominanciaérzékenysége miatt gyakrabban és intenzívebben szoronganak, a társadalmi elvárások hatására azonban ennek leplezésére törekszenek. Az aktivitás-passzivitás kérdésének magyarázatához hozzátartozik az a tény is, hogy a lányok már csecsemőkoruktól több megerősítést kapnak kontaktuskereső viselkedésükre, míg a fiúk csecsemőkori túlzott aktivitását (többet sírnak) inkább korlátozzák a szülők. Válaszaik alapján a férfiak ezeket a kommunikatív tulajdonságokat a nőkre ugyanolyan jellemzőnek tartják, mint saját magukra.

A nőknek a férfiak dominanciaküzdelmébe való bekapcsolódásával magyarázható az a tény, hogy a mindkét nemre egyaránt jellemző kommunikatív jegyek között szerepel a *kezdeményező*, a *másik szavába vágó*, a *lehengerlő* és az *irányító* tulajdonság, mely a társadalmi szerep szempontjából hagyományosan elsősorban a férfiak magatartásával egyeztethető össze. Az agresszióra³⁷ vonatkozó vizsgálatok kimutatták, hogy ez a viselkedésmód a lányok magatartásában is gyakorivá válhat azokban az esetekben, ha proszociális (társadalmilag nem elítélt vagy jutalmazott) agresszióról van szó, vagy ha az agresszív magatartásmód nem közvetlenül a személy, hanem annak valamilyen tárgya, eszköze ellen irányul.

KÖVETKEZTETÉSEK

A szakirodalom alapján megfogalmazott hipotéziseket csak részben támasztották alá az empirikus és a kérdőíves vizsgálat eredményei. (1) A társalgások kezdeményezését a családi beszélgetésekben egyenlő mértékben végezték a felek nemre való tekintet nélkül, s ez az arány az idegen szituáció hatására is csak néhány százalékban tolodott el a férfiak javára. Ugyanezt bizonyítja az a tény, hogy a reprezentációs vizsgálatban a kezdeményezés tényét mindkét nem a férfiakra és a nőkre ugyanolyan mértékben tartotta jellemzőnek. A belebonyolódási hajlandóság jobban függött az olyan homlokzatvesztés lehetőségével járó szituációktól, mint a vicceselés, melyben a férfiak jóval nagyobb aktivitást mutattak.

(2) Mindkét vizsgálatban gyakorinak bizonyult a beszédjog átvételére való törekvés jelenléte, mely a családi társalgásokban inkább a férfiakra volt jellemző, a kérdőíves vizsgálat adatai alapján viszont a nőknél is gyakori kommunikációs eszköz. A verbális agresszió mindkét esetben az azonos nemű beszélgetőpartnerrel szemben bizonyult domináns stratégiának, melynek okait a hierarchikus viszonyokban és az udvariassági elvekben kereshetjük. A kérdőív válaszai alapján ez a viselkedés mindkét nemre jellemzőnek mondható, bár a nők saját verbalizációs dominanciátörekvésüket a férfiakhoz képest alulreprezentálják.

(3) Beszédaktusaikban a nők előnyben részesítik a háritó, védekező és enyhítő stratégiákat szemben a férfiak explicit fogalmazásával és direktebb nyelvi formáival, bár a

37 Az *agresszív* jellemző megítélése hétfokú skálán átlag 4,51 férfiakra és 2,99 nőkre vonatkoztatva (Nguyen Luu 2001).

burkolt fogalmazás a hölgyek szerint inkább a férfiak sajátja, s magukra nézve egyáltalán nem tartják jellemzőnek. A konfliktusokat így könnyen okozhatja az a tény, hogy a nők gyakran nem is realizálják indirekt kifejezésformájukat a kommunikációs folyamatban, s az elkendőzött beszélői szándékok és érzések megfejtésére is kisebb energiát fordítanak, mint a férfiak.

(4) A fentiekkel szorosan összefügg az is, hogy a nők és férfiak egymás kommunikatív képéről alkotott reprezentációjában a legnagyobb eltérések a burkolt és nyílt fogalmazás, a visszajelzés megléte vagy hiánya és az aktivitás-passzivitás dimenziója mentén rajzolódnak ki. Ez az eredmény inkább azt a megállapítást támasztja alá, hogy egy adott kultúrán belül a férfiak és a nők közel azonos sztereotípiákkal írják le a férfiakat és a nőket.

Ha nem is igazolódott a dolgozat elején felvázolt összes feltételezés, s a szó szoros értelmében nem beszélhetünk genderlektusok – egymástól jelentős mértékben különböző női és férfi nyelvváltozatok – létezéséről,³⁸ az eredmények alapján a nemek kommunikációs stílusa között jelentős eltérések mutatkoztak. Az eltéréseket többen a férfi és a női agy funkcionális különbségeiben ragadják meg, melyek befolyásolják a szociális viselkedést, s így a nemi szerep elsajátítását is, Margaret Mead (1935) irányadó könyvének álláspontja szerint viszont a nemek közti különbségek jórészt olyan kulturális kreációk, melyekhez a gyermekeknek a szocializációs folyamat során alkalmazkodniuk kell.

A szociolingvisztika elemzési módszereivel csupán a nemek és a nyelvhasználat összefüggéseinek feltárásához nyújthat segítséget, a nemi különbségek okainak keresése a pszichológia és a szociológia feladata.

1. SZÁMÚ MELLÉKLET KÉRDŐÍV

Nem:.....
 Kor:.....
 Végzettség:.....
 Foglalkozás:.....

1. a) Kezdeményezne-e társalgást egy fogadáson, ahol nincsenek ismerősei? (Indoklás)

b) Ha igen, hogyan kezdené a kapcsolat kialakítását?

2. Megszakítaná-e kollégája mondatát, ha a gondolathoz fontos hozzáfűznivalója van, és fél, hogy elfelejti?

3. Megszakítaná-e kolléganője mondatát, ha a gondolathoz fontos hozzáfűznivalója van, és fél, hogy elfelejti?

4. Hogyan kezdeményezné a társalgás befejezését egy hétköznapi utcai beszélgetésben?

38 Vö.: a Kis-Antillákon élő karibi indiánok, férfi és női nyelvhasználatában nem csupán a már említett fonológiai, morfológiai vagy lexikai eltérésekre, hanem szex alapú grammatikai különbségekre is találunk példát (Baron 1986; Taylor 1951)

5. Kezdeményezne-e viccmesélést társasági összejövetelen?
6. Hogyan utasítaná el a következő kéréseket?
- a) Barátja, akinek jelenleg nincsen autója, kölcsönkéri az Önét, mert vidékre kell utaznia.
- b) Főnöke hivatalos útra készül, és Önt kéri meg, hogy a távollétében gondoskodjon kedvenc kutyájáról.
- c) Országúton utazik hazafelé, de egy út szélén várakozó autó utasa megállítja. Az ismeretlen női sofőr arra kéri, hogy vontassa el a legközelebbi városig.
7. Fogalmazzon meg kéréseket vagy felszólításokat az alábbi szituációkban!
- a) Egy fontos könyvre lenne szüksége a vizsgára való felkészüléshez. Kérje el tanárától!
- b) A buszon utazva nagyon zavarja, hogy az Ön előtt ülő hátradöntötte az ülését. Kérje meg, hogy állítsa vissza az eredeti helyzetbe!
- c) Kérje meg a párját, hogy intézzon el egy hivatalos ügyet Ön helyett!
8. Kérjen elnézést a következő szituációkban!
- a) Később hozta vissza a könyvtári könyvet a kelleténél.
- b) Rokona gyermekére vigyázott, aki kisebb balesetet szenvedett játék közben. A szülő felelősségre vonja.
- c) Tánc közben véletlenül rálépett főnöke /főnökasszonya lábára.
9. Helyezze el ötfokú skálán a következő, kommunikációval kapcsolatos kifejezéseket aszerint, hogy mennyire jellemzőek a nőkre illetve a férfiakra!

Tulajdonság	Nők					Férfiak				
Nagyszájú	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Fecsegő	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Hallgatag	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Szükszavú	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Kezdeményező	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Pletykás	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Bőbeszédű	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Semmitmondó	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Burkoltan fogalmazó	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
A másik szavába vágó	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Hezitáló	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Lehengerlő	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Visszajelzést adó	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Együttműködő	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Csapongó	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Empatikus	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Konfliktuskerülő	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Elzárkózó	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Passzív	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Irányító	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1

2. SZÁMÚ MELLÉKLET A TRANSZKRIPCIÓBAN ALKALMAZOTT JELÖLÉSEK

Az egymást átfedő megnyilatkozások kezdete: [
 Az egymást átfedő megnyilatkozások vége:]
 Az egymást átfedő megnyilatkozások kezdete és vége: []
 Átfedés:=
 Hezitálás: ö, öö, ööö
 Szünet: szünet hossza tizedmásodpercben: (0.0)
 0.2-nél kisebb szünet: (.)
 Hangsúly: szó
 Nyújtás: :, ::, ::: (a nyújtás hossza szerint)
 Megszakítás: -
 Intonáció: ereszkedő: .
 Emelkedő (folytatódó): ,
 Szökő: ?
 Közepesen emelkedő: ?,
 Érzelem kifejezése: !
 Hangerő változása: ^, nagy hangerő: szó, kis hangerő: ?
 Krakogás: *
 Torokhang: 'gh'
 Tempó gyorsulása: < >
 Légzés: be: ·hhh, ki: hh, szó közbeni: sz(h)ó
 Nem érthető rész: (...)
 Nem egyértelmű rész: (szó)
 Értelmező kommentár: (())
 Nonverbális esemény: (())

IRODALOM

- Allan, K. (1998): Speech Act Classification and Definition. In Mey, J.L. ed.: *The Concise Encyclopedia of Pragmatics*. Amsterdam: Elsevier Science Ltd., 922-927.
- Austin, J.L. ([1962]1990): *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Baron, D. (1986): *Grammar and Gender*. New Haven: Yale University Press.
- Beebe, L.-Takahashi, T.-Uliss-Weltz, R. (1990): Pragmatic Transfer in ESL Refusals. In Scarella, R.-Andersen, E.-Krashen, S. eds.: *Developing Communicative Competence in a Second Language*. New York: Newbery House, 55-73.
- Blum-Kulka, S.-Olsthain, E. (1984): Request and Apologies. *Applied Linguistics*, 3: 196-213.
- Blum-Kulka, S.-House, J.-Kasper, G. eds. (1989): *Cross-cultural Pragmatics*. Norwood.
- Boronkai D. (2006): Napjaink családi kommunikációjának fő jellemzői. In Balázs G.-Grétsy L. szerk.: *Nyelv és nyelvhasználat a családban*. Válogatás a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyanyelvi pályázataiból. Budapest: Tinta Kiadó, 41-69.
- Brown, P.-Levinson, S. (1978/1990): Univerzálisok a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei. In Siklaki, I. szerk.: *A szóbeli befolyásolás alapjai I-II*. ELTE Szociológiai Intézet. Budapest: Tankönyvkiadó, 31-115.

- Bucholtz, M. (2001): „Minek legyek normális?” Nyelvi és identitásgyakorlatok külön lányok közösségében. *Replika*, 45-46: 191–211.
- Cameron, D. (2001): A munkavállaló stilizálása. Társadalmi nem és a nyelv áruvá válása a globalizált szórakoztatóiparban. *Replika*, 45-46: 213–237.
- Coates, J. (1993): *Woman, Man and Language*. London, New York: Longman.
- Dobos Cs. (2006): A társadalmi nemek és a nyelvhasználat kapcsolatának vizsgálata a pragmatika és a diskurzuselemzés elméleti keretében. In Kegyesné Sz.E.–Simigné F.S. szerk.: *Sokszínű nyelvészet. Alkalmazott nyelvészeti gender-kutatás*. Miskolc: Passzer 2000, 165–178.
- Eckert, P. (1989): The Whole Woman: Sex and Gender Differences in Variation. *Language Variation and Change*, 1: 245–267.
- Faerch, C.–Kasper, G. (1984): Pragmatic Knowledge: Rules and Procedures. *Applied Linguistics*, 5:214–225.
- Gal, S. (1978): Peasant Men Can't Get Wives: Language Change and Sex Roles in a Bilingual Community. *Language in Society*, 7: 1–16.
- Gottburgsen, A. (2000): *Stereotype Muster des Sprachlichen Doing Gender*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Fishman, P. (1978): Interaction: The Work Women Do. *Social Problems*, 25: 397–406.
- Geertz, C. (2001): *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris.
- Gocsál Á. (2001): Gyorsabban beszélnek-e a nők, mint a férfiak? In Gósy M. szerk.: *Beszéd kutatás 2001*. Budapest, 61–72.
- Goffman, E. ([1967]1990): A homlokzatról. In Siklaki, I. szerk.: *A szóbeli befolyásolás alapjai I-II*. ELTE Szociológiai Intézet. Budapest: Tankönyvkiadó, 3–30.
- Gósy M.–Kovács M. (2001): A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Nyr.* 125(3): 330–354.
- Gósy Mária (2005): *Pszicholingviszika*. Budapest: Osiris.
- Hall 1995
- Have, P. ten (2005): *Doing Conversation Analysis. A Practical Guide*. London: Sage.
- Herring, S. (1994): Gender Differences in Computer-mediated Communication: Bringing Familiar Baggage to the New Frontier.
- Hutchby, I.–Wooffitt, R. (2006): *Conversation Analysis. Principles, Practices and Applications*. Cambridge: Polity Press.
- James, D.–Clarke, S. (1993): Women, Men, and Interruptions: A Critical Review. In Tannen, D. ed.: *Gender and Conversational Interaction*. New York: Oxford University Press, 231–280.
- Kegyesné Szekeres E. (2004): Kollokációk: nemi sztereotípiák és gender-markerek. Elhangzott *A magyar nyelv kutatása*. VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus, Budapest, 2004. augusztus 29–31.
- Kiss J. (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kovács M. (2001): Nemi ideológiák, nemi sztereotípiák. In Hunyady, Gy.–Nguyen Luu, L.A. szerk.: *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest: Eötvös Kiadó, 448–457.
- Klann-Delius, G. (1987): Sex and Language. In Ammon, U. et al. eds.: *Sociolinguistics/Sociolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin–New York, 767–780.
- Kramer, C. (1974): Wishy-washy Mommy Talk. *Psychology Today*, 8: 82–85.
- Labov, W. (1984): Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variation. In John, B.–Sherzer, J. eds.: *Language in Use. Readings in Sociolinguistics*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 23–53.
- Lakoff, R.(1973): Language and Woman's Place. *Language in Society*, 2: 45–80.

- Leech, G.N. (1983): *Principles of Pragmatics*. London–New York: Longman, 79–103.
- Livia, A.–Hall, K. eds. (1997): *Queerly Phrased: Language, Gender and Sexuality*. Oxford: Oxford University Press.
- Maltz, D.–Borke, R. (1982): A Cultural Approach to Male-Female Miscommunication. In Gumperz, J. ed.: *Language and Social Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, 196–216.
- Mead, M. (1935): *Sex and Temperament*. New York: W. Morrow and Mentor.
- Milroy, L. (1980): *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Németh T.E. (1996): *A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nguyen Luu, L.A. (2001): Nemi sztereotípiák változása a kilencvenes években. In Hunyady, Gy.—Nguyen Luu, L.A. szerk.: *Sztereotípiakutatás. Hagyományok és irányok*. Budapest: Eötvös Kiadó. 437–447.
- Searl, J. (1988): Közvetett beszédaktusok. In Pléh, Cs.–Siklaci, I.–Terestyéni, T. szerk.: *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest: Tankönyvkiadó, 53–76.
- Szili K. (2004): *Tette vált szavak*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Tannen, D. (2001). *Miért értjük félre egymást? Kapcsolataink a beszélgetési stíluson állnak vagy buknak*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Taylor, D.M. (1951): *The Black Carib of British Honduras*. New York: Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research.
- Trudgill, P. (1972): Sex, Covert Prestige and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich. *Language in Society*, 1: 179–195.
- Wardhaugh, R. (2002): *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Zimmerman, D.–West, C. (1975): Sex Roles, Interruptions and Silences in Conversation. In Thorne, B.–Henley, N. eds.: *Language and Sex: Difference and Dominance*. Newbury: Rowley Mass. 105–129.